

ראש הישיבה
הרב נחום אליעזר רבזנבויץ שליט"א

דרכה של תורה

(נערך על פי שיחות על ידי גוסף מונסה)

"אמר ר' אלעזר: כל המגרש אשתו ראשונה, אפילו מזבח מוריד עליו דמעות שנאמר (מלאכי ב, יג-יד): 'וזאת שנית תעשו כסות דמעה את מזבח ה' בכי ואנקה, מאיך עוד פנות אל המנחה ולקחת רצון מידכם. ואמרתם על מה, על כי ה' העיד בלנך ובלך אשת נעורייך אשר אתה בגדתה בה, והיא חברתך ואשת בריתך'" (גיטין צ ע"ב). "ואמר ר' לוחנן: 'כי שנא שלח' (מלאכי שם, טז) - שנאוי המשלח" (שם). היתכן שהמשלח את אשתו שנאוי הוא? והלא התורה מכירה בגירושין: "כי יקח איש אשה... וכתב לה ספר כריתת ונתן בכדה"!? ועוד: הנבוא מדבר על הבוגד באשתו; האם מכאן אפשר להבין שהנושא אשה על אשתו שנאוי הוא לפני המקום? היכן אסרה לנו התורה לעשות כן?

לאחר עיון נראה שכונת הנביא היא כך: הקב"ה הינו עד בכל קידושין, בנוסף לשני העדים הנראים, והוא הנותן להם תוקף וקדושה. כאשר אדם מגרש את אשתו, הוא כאילו קובל על עדותו של הקב"ה שהעיד על טיב הקשר בין בני הזוג. אכן, קורה שזוג אינו מסתדר, ואין התאמה בין בני הזוג, ולמקרה כזה נתנה התורה פתרון בדין הגירושין, אך מחומרת דברי הנביא נראה שזהו מצב של דיעבד, ועדיפה הישארות בני הזוג זה עם זה. מכאן נלמד שאם יבוא אדם ויאמר שהוא רוצה לגרש את אשתו ללא סיבה סבירה - הרי הוא נבל ברשות התורה, ואין מעשהו רצוי בפני הקב"ה עד כדי שנאה. גירושין אינה "מצוה הכרחית" שהיא חובה על האדם, היא "דין" שהרוצה לגרש את אשתו יעשה זאת בגט.

וכן גם בנישואין, הרצוי הוא שתהיה אשה אחת לכל איש, וכן היה בבריות אדם וחווה, וזה מתאים למציאות שבה מספר הגברים כמעט זהה למספר הנשים. אם הקב"ה העיד בקידושין שפלוגית מתאימה לאיש פלוני, לא יתכן שתתאים לו אשה נוספת. אכן אין התורה אוסרת על בעל תאווה מרובה לשאת שתי נשים, אך מגלה דעתה שאין זה הדרך הטובה.

מטרת התורה לבנות חברה מתוקנת שתגיע למצב האידיאלי, ולקיים מלכות שמים עלי אדמות; אולם לשם כך צריך חינוך של הרבה דורות, ובדרך ארוכה זו אי אפשר להתעלם מן המציאות שאינה מתוקנת עדיין. על כן ניתנו מצוות שהן חוקים למצב המצוי, ובצדם הדרכה לקראת המצב הרצוי, אליו תגיע האנושות בסופו של דבר.

אכן בעניין נשואה שתי נשים ישנה התקדמות למצב הרצוי, שכן כבר ר' גרשום מאור הגולה החכים את הנושא שתי נשים ואיסור זה פשט כמעט בכל ישראל.

התורה התירה לאדם למכור בתו לאמה או למכור עצמו לעבד. אך אין לחשוב שיש בעבודת ענין חיובי, וראוי שתחזור העבודת לנהוג אי פעם, כי כבר איוב דחה חשיבה זו מכל וכל: "אם אמאס משפט עבדי ואמתי בְּרָבִם עמדי, ומה אעשה כי יקום א-ל וכי יפקוד מה אשיבנו, הלא בבטן עשני עשהו ויכווננו ברחם אחד" (איוב לא, יג-טו). שנינו בני תמותה מעשי ידיו של הקב"ה, נולדנו מרחם אשה, ובמה אני נעלה ממנו?

אם כך הוא, מדוע באמת מתירה התורה עבודת? ישנם מצבים שרצוי לאדם עני מרוד למכור את עצמו, כדי שלא יתדרדר יותר. ואם, למשל, אדם נתאלמן, והוא מטופל בבנות קטנות, יש יתרון בכך שימכור את בתו, שלא תידרדר לעמדה בזויה ושפלה. ועיקר מטרת המכירה היא "ואם לבנו ייעדנה..." (שמות כא, ט); שהאדון ייעד אותה לאשה לו או לבנו.

בפרשת בהר (וילקא כה, לט-מו) לאחר שאוסרת התורה לעבוד בעבד עברי עבודת עבד, ולא לרדות בו בפרך, אומרת התורה: "ועבדך ואמתך אשר יהיו לך, מאת הגויים אשר סביבתכם, מהם תקנו עבד ואמה... והיו לכם לאחזה". וחז"ל מבליטים את פשוטו של מקרא בספרא (בהר, פרשתא ו'): "שמא תאמר הואיל ואסרת לנו את כל אלו, במה נשתמשך ת"ל "ועבדך ואמתך אשר יהיו לך...". דיני עבד כנעני בתורה הם תשובה לדרישה מצד העם! ולאורך התנ"ך יש עדויות לכך שרביס לא הסתדרו בלי עבדים, ועל כך לא רצו לשחררם בבוא עיתם! וכי היום שייכת הטענה "במה נשתמשך? כמובן שלא, הן מן הצד המוסרי והן מן הצד המעשי, שיש לנו מכונות העושות את עבודותינו. על כך מגדיר הרמב"ם בספר המצוות (עשה רלב ו-רלה) את המצוות האלו כ"דין עבד עברי" ו"דין עבד כנעני", לומר שאין מצוה לחפש עבד כדי לקיים את הדינים הקשורים בו, אלא שאם יש לך עבד כזה, דיניו הם כך וכך.

מכל מקום גם בתקופה העתיקה, כאשר כן שאלו "במה נשתמשך", הגבילה התורה את השימוש בעבדים. עבדים עבריים יוצאים בשש שנים וביובל, אמה עבריה גם בסימנים; אסור לעבוד בהם עבודת עבד, כנ"ל; עבדים כנעניים - שגם בהם דבר איוב - יוצאים לחופשי בראשי איברים, דהיינו אם רבם פגע בהם פגיעה גופנית; בספרא (שם) נדרש הפסוק "לעלם בהם תעבדו" - "אין לך בהם אלא עבודה בלבד", וכדברי הגמרא (נדה מז ע"א) "לעבודה נתתם ולא לבושה".

אמנם, הזכרנו את דין "והתנחלתם אתם לבניכם אחריכם לרשת אחזה, לעלם בהם תעבדו" - איסור עשה לשחרר עבד כנעני, האם אין איסור זה סותר את דברינו עד כה?

כאן ישנה דאגה לעם ישראל. עבד כנעני הנכנס לביתו של ישראל, נימול ומקבל עליו מצוות. בלא זה אי אפשר להשאירו בבית ישראל כיוון שהתנהגותו כגוי תפגע בבית היהודי. ואילו היה ניתן לשחררו, ויחזור לגיותו לאחר שהיה "חצי יהודי" - יחריב את עצמו; על כך הכרח הוא שיהפך לגר צדק, ויתנהג כיהודי גמור. וכיוון שנכפתה עליו היהדות עלול הוא להזיק מבחינה רוחנית לחברה הסובבת אותו. שיקול מורכב זה הביא לציווי מצוה זו של "לעלם בהם תעבדו". אמנם כאשר האדון הכה את עבדו אז אין ברירה, לא נשאלר את העבד תחת אדון עריץ, ולכן הוא יוצא.

אירוב הגיע למסקנתו כתוצאה מחשיבה מוסרית גבוהה. כך גם אנו צריכים להגיע לדרגה בה נראה את העבדות כדבר פסול ולא רצוי. בימינו, כאמור, הדבר פשוט שאין צורך בעבדים - עובדה המצביעה על התקדמות למצב הרצוי.

מהדוגמאות שהובאו, ואחרות כמותן; ניתן להבין - כאמור - שישנה מטרה שהתורה רוצה לחנך אותנו לקראתה בבניית שלמות אישית וחברתית, אולם אין היא מתעלמת מן המציאות. על כן קבעה מצוות אשר ישמרו על מזנומם מוסרי מסוים שלא ירדו מתחתיו; וממנו והלאה תהיה תמיד שאיפה להתקדם אל המציאות הרצויה. האמצעי הטוב ביותר להתקדם לקראת האידיאל, הוא לימוד התורה והבנת דרכיה לא רק במישור היום-יומי, אלא גם במישור האידיאלי. חובה עלינו להישיר מבטנו אל שני המישורים הללו, ולכלכל את דרכינו בנתיב זה של "דרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה שלום".

ישנה קבוצה אחרת של מצוות, שמטרתן קרובה למה שהזכרנו, אך בדרך שונה במקצת. בפרשת עיר הנדחת אנו קוראים: "הכה תכה את לשבי העיר הקדש לפי חרב, החרס אתה ואת כל אשר בה ואת בהמתה לפי חרב. ואת כל שללה תקבץ אל תוך רחבה ושרפת באש את העיר ואת כל שללה כליל לה! - להיך והיתה תל עולם לא תבנה עוד...". (דברים יג, טז-יח). אלו דברים מזעזעים בחומרתם! להשמיד את כל העיר בנפש וברכוש עד בלי השאיר לה שריד! וזו מצות עשה של תורה (וגם מצות לא תעשה: "ולא ידבק בך מאומה מן החרס").

והנה מצינו התייחסות מפתיעה למצוה זו בברייתא במסכת סנהדרין (עא ע"א): "עיר הנדחת לא היתה ולא עתידה להיות, ולמה נכתבה? דרוש וקבל שכר." סבת הדבר, מפני שאי אפשר שלא תהיה בעיר אף מזוזה, ואם יש - אי אפשר לבצע את "כל שללה תקבץ" משום "לא תעשון כן לה" - להיכנס (דברים יב, ד).

גם בן סורר ומורה, שנהרג על שם סופו - דבר מפתיע ומיוחד, אף עליו אומרת ברייתא (באותו עמוד בגמרא) "בן סורר ומורה לא היה ולא עתיד להיות, ולמה נכתב? דרוש וקבל שכר", מפני שהאב והאם צריכים להיות בעלי קול מראה וקומה זהים, וזה נדיר ביותר.

ובאותו עמוד מצוה שלישית כקודמותיה: "בית המנוגע לא היה ולא עתיד להיות, ולמה נכתב? דרוש וקבל שכר." ג"כ בגלל תנאי המצוה, המגבילים את תחולתה למקרים נדירים ביותר. כיצד יתכן שמצוות בתורה, נכתבו למקרים שלא יהיו לעולם?

לפי דרכנו נאמר, שהתורה לא באה רק לחוקק חוקים בחיי המעשה, אלא גם לחנך את האדם לקראת מצב של שלמות, ולהכין את עם ישראל להיות משכנ לשכינה. לשם חינוך כזה יכולה להיות גם מצוה שמטרתה הרתעה. כשאנו קוראים שבעוון עבודה זרה נעקרת עיר שלמה, מטף ועד זקן, איש ואשה, וכל רכושם ובתיהם, נכנסת לתודעתנו חומרת העבירה עד שאנו נמנעים מלעשותה, וכן בשאר. עצם כתיבתה של המצוה היא אכן לשמור על מינימום מסוים, אך די בקריאתה בכדי למנוע מאתנו להגיע למצב שפל כזה.

מצוות דומות לאלו הן מצוות שנתקיימו פעם, ואי אפשר עוד לקיימן, מחייבת עמלקי ושבעה עממים, שגם אם לא הוכחדו, כבר נטמעו בין האומות,

ואין שום אפשרות לקיים אותן, ואעפ"כ הן מנויות כמצוות עשה ולא תעשה (הרמב"ם במ"ע קפ"ז מאריך להסביר מדוע למנותן לדורות אם כבר אין אפשרות לקיימן). ונאמר, שגם מצוות אלו מטרתן להרתיע ולחנך, שכן גזר דינם של עמים אלו נובע ישירות ממעשיהם המסופרים בתורה.

שכרן של אלו אינו בישומן המעשי, אלא במניעת ההדרדרות הנובעת מהדרישה בהן.

ענין נוסף, שעצם ביטולו הוא שלב נוסף בהתקדמות אל האידואל, הוא דיני נפשות על ידי הסנהדרין. המשנה במכות (ז ע"א) אומרת: "סנהדרין ההורגת אחד בשבוע (שבע שנים) נקראת חובלנית, ר' אלעזר בן עזריה אומר: אחד לשבעים שנה", אע"פ שישנן עבירות רבות שחייבים עליהן מיתת בי"ד, וביה"ד הוציא את הצדק לאור! מדוע תיקרא חובלנית? ובהמשך המשנה אומרים ר' עקיבא ור' טרפון: "אילו היינו בסנהדרין לא נהרג אדם מעולם", כיון שהיו שואלים את העדים שאלות שלעדים לא תהיינה תשובות עליהן, או שתשובותיהם תוכחשנה, וע"י זה היו פוטרים את הנידון ממיתה. רבן שמעון בן גמליאל מגיב על דבריהם ואומר "אף הם מרבים שופכי דמים בישראל". מדוע לא לפגוע באדם שמעשיו מחייבים אותו מיתה, ומדוע סוברים תנאים מסוימים שיש לדיינים להתאמץ ולהצילוק? אלא מוכח שאין הריגת הנאשם הדבר הרצוי דרך כלל, אך בכל זאת ראוי - לדעת ת"ק ראב"ע ורשב"ג - לבצע גזר דין מוות פעם בשבע שנים או בשבעים שנה, בכדי להרתיע את הצבור מלעבור עבירות כאלו. ולדעת ר"ע ור"ט אפילו זה לא ראוי

ואמר הרה"ג ר' יוסף אליהו הנקין זצ"ל שביטול עונש המוות ע"י גלות הסנהדרין מלשכת הגזית לחנויות (עייך ראש השנה לא ע"א), ובטול דיגי קנסות ע"י ביטול הסמיכה, הם שלבים בהכנה לביאת המשיח, שכוחו לא יהיה בעונש הגוף אלא בפינו: "והכה ארץ בשבט פינו... והיה צדק אזור מתניו" (ישעיהו"יא, ד-ה), וההשגחה סבה שיהיה כך למעשה. א"כ זו מערכת מצוות שלמה, אשר בבוא העת יהא עלינו לנוטשה ולהתרכז בצורה משפטית אחרת, וכל המצוות תהיינה בבחינת חינוך תיאורטי בלבד. כל עוד בי"ד צריך לפעול בכח ובכפפה, עדיין לא הגענו לשלמות הרוחנית והמוסרית. אולם כאשר העם יתן גיבוי מוסרי לרשות השופטת, כבר לא יהיה בכפיה צורך. החינוך בפה יהיה הטוב ביותר. "תחת גערה במבין מהכות כסיל מאה" (משלי יז, ד).

לסיכום: "תורת ה' תמימה משיבת נפש", ומטרתה העיקרית הלא להביא את העולם לתיקון מוסרי, ולמצב אידיאלי של תיקון רוחני מלא. לשם כך ניתנו מצוות המקיפות אל כל חיי האדם וקובעות לו ידמה התחלתית אשר ממנה אסור לרדת. הדרך היחידה היא העליה בנתיב הישר. ישנן מצוות שניתנו מתוך התחשבות במציאות האנושית ובדרך הארצית הרצופה מכשולים ותאוות, כשהעדיפות היא שהן תישארנה רק בגדר "דרוש וקבל שכר". בכללן ניתנו גם מצוות שמטרתן להרתיע מפני ירידה, ואחרות שהקב"ה סבב את המציאות עד לביטולן במישור הארצי, כשהמטרה בכך היא התקדמות העולם לדרגה גבוהה יותר.

ביטולן של כל אלו לא בא לפגוע. להיפך - דרכן אנו מגיעים לחיים רוחניים גבוהים, כהכנה לימות המשיח. ע"י לימוד התורה בשני המישורים, המצוי והרצוי, נדע כיצד ללכת בנתיב המוביל אל האידואל, עד שנגיע לתיקון עולם במלכות ש-די, ונזכה להופעת האור ה-לוהי ולגאולה מן החומר, בבאכ"ר.